

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A honfoglalás és államalapítás kori temetők tanulságai

A hajdani honfoglalók anyagi kultúráját, viseletét, fegyvereit elsősorban a régészeti leleteken keresztül ismerhetjük meg. A több tucat sírból álló temetők és a magányos sírok azonban ennél sokkal több kérdéssel vallanak. Például arról, hogy elődeink pontosan hol is telepedtek meg, vagy arról, hogy az egyébként egységesnek tűnő anyagi kultúrán belül miféle törésvonalak mutatkoznak.

Ezüstveretes szablya
a karosi II. temető
vezéri sírjából

A 9. század végén új hazájukba költöző magyarok nem néptelen területre érkeztek. A Kárpát-medence középső részein avar közösségeket találtak, a peremterületeket szláv népek lakták, a Dunántúl (a hajdani római Pannónia provincia) frank fennhatóság alá tartozott, a Maros középső szakaszát (Gyulafehérvár környékét) pedig bolgár csoportok tartották uralmuk alatt. A térség etnikai sokszínűségét tovább növelte az a tény, hogy maguk az érkezők is többgyökerű kultúrával rendelkeztek. Az írott forrásokból tudjuk, hogy három törzsbe szervezték a 9. század folyamán hozzájuk csatlakozott, eredetüket és kultúrájukat tekintve eleve vegyes összetételű kabarokat. A kutatók álláspontja nem egységes annak megítélésében, hogy a székelyek elődei már Kelet-Európában vagy csak itt, helyben csatlakoztak a magyarokhoz. Végezetül Taksony fejedelem (955 k.–972 k.) uralma idején besenyő csoportok is költöztek a Kárpát-medencébe, maga a fejedelem is e nép egyik előkelő családjából választott feleséget.

VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

A hajdani Magyarország területén talált 9–11. századi temetők értékelését megnehezítette, hogy a kutatók korábban – s gyakran napjainkban is – kétféle értelmezési módból kiindulva vizsgálták azokat. Leggyakrabban, már a 19. század második felétől etnikai alapon próbálták szétválasztani a régészeti hagyatékokat, de ez a törekvés – amely gyakran nem nélkülözte az aktuálpolitikai szándékot sem – számos hibalehetőséget rejtett magában. Egészen az 1950-es évekig a magyar kutatás is csupán a lóval, fegyverrel, ékszerekkel és méltóságjelvényekkel jellemezhető lelőhelyeket tartotta magyaroknak, kizárva ezzel a magyar emlékek köréből a szerény ékszerekkel vagy éppen melléklet nélkül eltemetettek sokaságát, a hajdani társadalom közrendű vagy félszabad, szolgai állapotú tömegeit. Ez utóbbiakat ugyanakkor a környező államok nemzeti identitást kereső kutatói örömmel fogadták el a maguk őseinek, ily módon nagy szláv tömegekkel „benépesítve” a Kárpát-medencét.

A helyzet tarthatatlansága Fehér Géza és Szőke Béla kutatásai nyomán vált nyilvánvalóvá. Utóbbi, szakítva a zsákutcába vezető módszerrel, inkább

társadalmi kategóriák (törzsi-nemzet-ségi arisztokrácia – középréteg – köznép) szerint próbálta besorolni a kor-szak temetőit. E jogi kategóriák azonban a régészet eszközeivel nagyon nehezen különíthetők el. Az is bizonyos, hogy egy-egy temető önmagában nem köthető valamely társadalmi réteghez, hiszen az ott eltemetettek különböző rangú és származású személyek lehetnek. E módszerrel tehát ismét nem sikerült előrelépni.

Az általam ajánlott vizsgálati módszer a mikrorégiók leletanyagának pre-konceptiók nélküli feltérképezésén és értelmezésén alapul. Az egy-egy térségben talált 10–11. századi temetők összetétele, leletanyaguk és a megfigyelt temetkezési szokások sajátosságai, a temetők megnyitásának és felhagyásának időpontja számos olyan kérdésre választ adnak (belső népmozgások, egyes közösségek áttelepítése, a helyben talált és az újonnan érkezett népesség összeolvadása, a társadalom és a hitvilág változásai stb.), melyek korábban rejtve maradtak előlünk. Az alábbiakban ezen folyamatban lévő vizsgálatok eredményeiből szeretnék rövid előzetes szemelvényt adni.

A HONFOGLALÓK TEMETŐI

Általánosságban elmondható, hogy a honfoglaló magyarság még a Kárpát-medence letelepedésre alkalmas területeit sem tudta létszámánál fogva teljesen kitölteni. A 10. századi temetők viszonylag kis sírszámúak voltak, az eltemetettek száma egy-egy lelőhelyen ritkán haladta meg a százat. Egészen extrém méretűnek – és egyedülállónak – számít a Sárrétudvari-Hízóföldön (Hajdú-Bihar megye) talált 262 síros lelőhely. A kis létszámú közösségek gyakran csak néhány évig vagy évtizedig használták temetőiket, majd továbbköltözve új szállásokat és temetkezési helyeket nyitottak. A korábbi feltételezésekkel szemben csak egyes kisebb térségekre volt jellemző, hogy ugyanazon falu népessége a 10. század elejétől a 11. század végéig egy helyben maradt.

A temetőket többnyire a folyók állandóan vagy időlegesen vízjárta térségeiből kiemelkedő dombokon vagy a vízfolyásokat követő magaspartokon létesítették. A vizektől távolabb eső szárazulatokat azonban vagy betelepítetlenül hagyták, vagy csak nagyon gyéren szállták meg. Ennek következ-

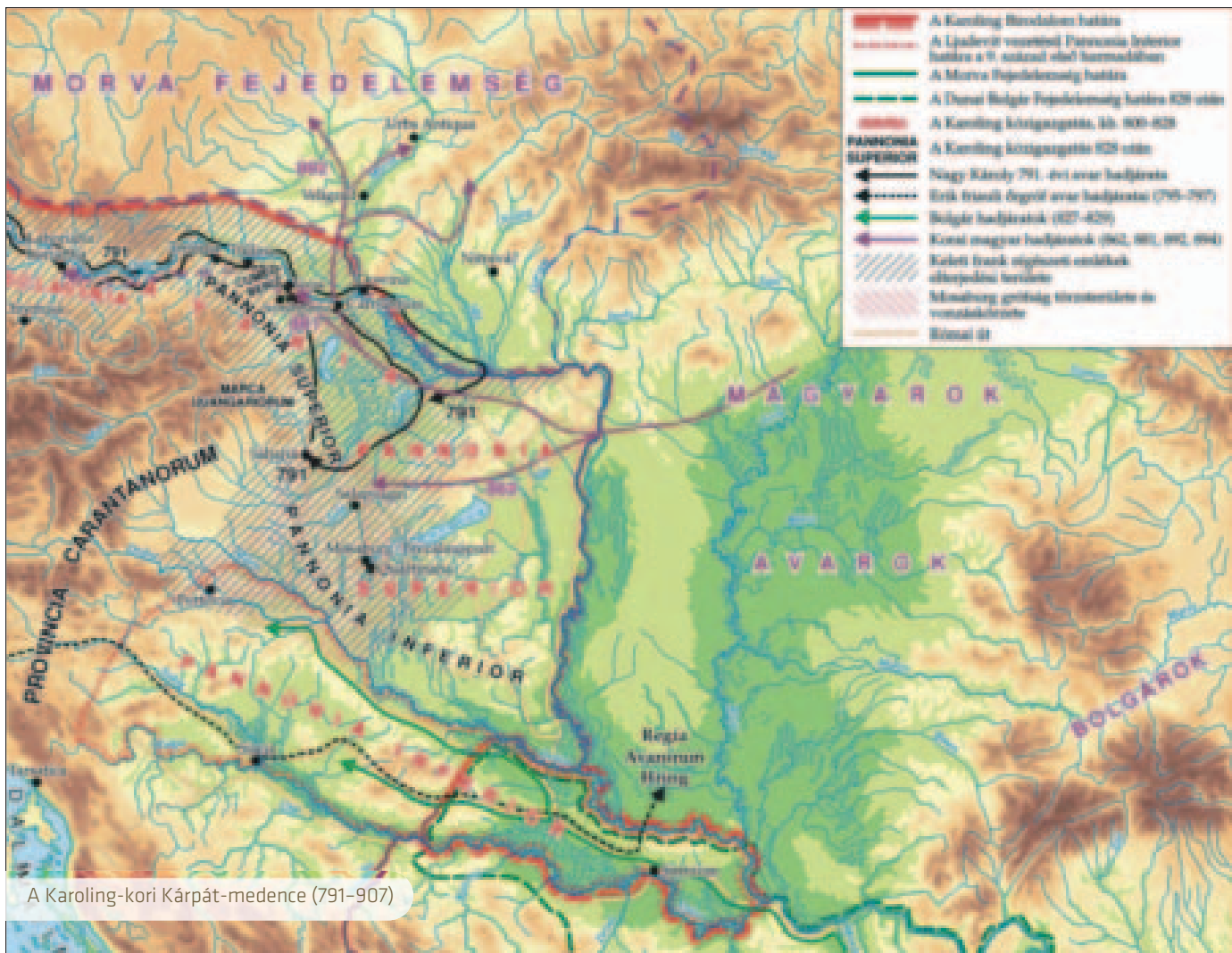
tében az olyan, egyébként jó termőtalajjal rendelkező területek nagy részén is csak gyéren találunk temetőket, mint például a Bácska, a Bánság vagy a Maros-Körös közének belső területei. Az erdős, hegyes vidékekre legfeljebb a nagyobb folyók völgyei mentén hatoltak be, de inkább csak az ezredforduló időszakától. Rendkívül vázlatosan áttekintve, a temetők elhelyezkedése a következő képet tárja elénk:

Észak-Erdély területén a 10. század első kétharmadában csak Kolozsvár térségében bizonyítható a magyarok megtelepedése. Az ottani temetőkön kívül csupán nehezen értelmezhető szórványleletekről van tudomásunk. Dél-

Erdélyben a Maros-völgy középső szakaszán, Gyulafehérvár környékén a 10. század középső harmadában tűnnek fel a magyar temetők, de nem olyan számban, hogy ott jelentős hatalmi centrum (a gyulák feltételezett központja) kialakulásával számolhassunk. A korábbi avar, bolgár és szláv népesség itt tovább élt. E két területen csak a 10. század utolsó harmadában mutatható ki jelentős betelepülő magyar népesség.

A Székelyföld a 10. században szórványosan lakott, a székelyek autochton volta e területen nem bizonyít-

Fegyvereivel és lovával eltemetett 10. századi férfi sírja Karosról

A Karoling-kori Kárpát-medence (791-907)

ható. Betelepedésükkel csak a 12. század elejétől számolhatunk. A Bánság területének déli részét a 10. században még gyéren lakták. A Győrffy György által ide lokalizált kabar és fekete magyar lakosságnak nincs nyoma, de a feltételezett szláv és bolgár őslakosság régészeti leletei sem mutathatók ki. A magyarság a Bánság északi részén és a Maros mentén három nagyobb tömbben telepedett le. Kis sírszámú temetőik mozgékony életmódról és rövid ideig fennálló szállásokról tanúskodnak. Állandóan megtelepedett falvakkal e területen a 10. század végétől számolhatunk. A magyar szállásterületet övező gyeplő a Temes és a Béga folyók középső folyásvidékén és attól délre húzódott. A gyeplő őrző katonai telepeknek azonban nincs nyoma.

Ragadozó madár ábrázolása a rakamazi hajfonatkorongon

A Maros–Körös–Tisza vidékén szintén általánosok voltak a kis sírszámú temetők, ezek felhagyása azonban mikrorégióként eltérő képet mutat. A történeti koncepciókkal (Ajtony, Vata, Gyula ide lokalizált központja) a régészeti leletek kevésbé hozhatók összhangba. Békés megye északkeleti területén feltűnő a keleti, sztyeppei jellegű leletek (lószerszamos, fegyveres sírok) előfordulása még a 11. század közepén is. Egyes mikrorégiókban (Szentemindszent környéke, Mezőberény–Békéscsaba körzete) a 10. századi népesség egy részének töretlen 11. századi tovább élésével számolhatunk. Ettől délre, a hajdani Zaránd megye területén az ezredfordulón törés következett be a népesség folyamatosságában. Elsősorban a Berettyó völgyében és a Sárrét vidékén, valamint Hajdúdorog környékén számolhatunk más térségektől eltérő, nagyobb lélekszá-

mú 10. századi temetőkkel, melyek használata törés nélkül folytatódik a 11. század végéig.

A FELSŐ-TISZA-VIDÉKI HATALMI KÖZPONT

A Felső-Tisza-vidék hatalmi központ szerepét a 10. század első felében továbbra is megerősítve látom. Az ottani sajátos összetételű, jelentős férfitöbbséget tartalmazó temetők a fegyverekkel, méltóságjelvényekkel gazdagon felszerelt sírjaikkal a hajdani fejedelmek katonai kíséretét rejthették. Árnyaltabban kell kezelni azonban – saját korábbi megállapításaimmal szemben is – a katonai kíséretre sorolt temetők kérdését. Úgy tűnik, a Felső-Tisza-vidék e szempontból nem egységes, hanem kisebb régiókra bontható. Az egymástól gyakran csak 100-150 méterre létesített kis temetők vagy temetőcsoportok sávja Tiszaeszlár és Rakamaz határától a Bodroghözön át a Ti-

szahátig (Tuzsér, Eperjeske, Tiszabezéd) húzódik.

Egészen eltérő jellegűek azonban a nyíri Mezőség nyugati és középső, valamint a Rétköz területének nyugati és középső részén feltárt lelőhelyek. Egy sajátos, 10. század eleji, néhány síros kis temetőkből álló csoport kezd kirajzolódni Bereg és Szatmár térségében. (Szolyva, Beregszász, Tarpa), s valószínűleg e körhöz tartozott a kolozsvári temetők egy része is. E gazdagon felszerelt kis közösségeket a Bodrogköztől a szatmár-beregi síkon, Szilágyvárosig húzódó terület szláv csoportjai közé rendelte a fejedelmi akarat.

Az abaúji, borsodi, hevesi és nógárdi vidék azonos képet mutat. Leletanyaga viszonylag szegényes, a 10. század második felében az egész térségben komoly népmozgások következtek be. Itt adatható a 11. században a nyugati telepések megjelenése is. A feltételezett, illetve az írott források által bizonyítottan ide köthető idegen elemek (kabarok, besenyők) régészeti hagyatéka azonban jelenleg nem választható el az általános Kárpát-medencei 10–11. századi leletanyagtól.

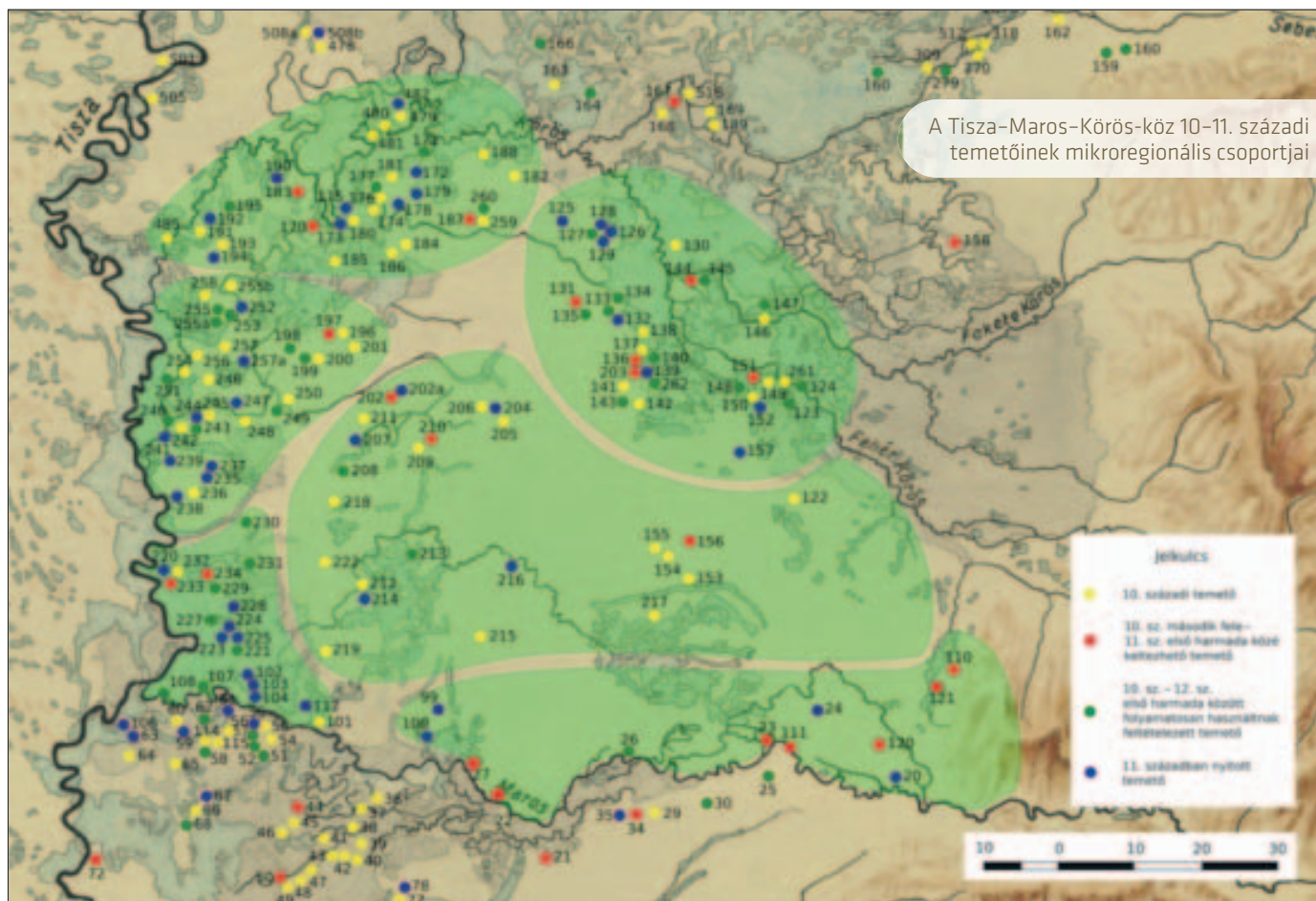
A Duna–Tisza közén a 10. század első felére csak viszonylag kevés lelőhely keltezhető, ezek kicsiny temetők voltak. A század közepén komolyabb létszámú népesség beáramlásával számolhatunk a pesti síkságtól a Szeged–Szatmáz–Kiskundorozsma környékéig húzódó területén. Ezek temetőit azonban ismét csak rövid ideig, két-három évtizedig használták. Úgy tűnik, itt régészeti eszközökkel is nyomon követhető a fejedelmi nemzetségen belül Taksony uralomra kerülésével feltételezett hatalomváltás. Ennek nyomai lehetnek az újabban feltárt lelőhelyek közül pl. Bugyi–Kisványpuszta (az ott talált tarsolytárgyak még a Felső-Tisza vidéken készülhettek) vagy az M0-ás autópálya nyomvonalan, Soroksár határában talált temető.

Hasonló az időrendje a Maros-torkolattal szemközti Duna–Tisza-közi lelőhelyeknek is (10. század utolsó negyede), amelyek a korszerű feltárásoknak köszönhetően a temetkezések új rendjét jelzik: egymás közvetlen közelében fekvő magányos sírok vagy né-

Sas alakú övveret Karosról

hány temetkezésből álló sírcsoportok alkotják őket. E temetőkezdemények feltehetőleg azért nem fejlődtek nagyobb temetőkké (olyanokká, mint pl. a bodrogköziek), mert az őket létesítő közösségek viszonylag gyorsan, a század végén továbbköltöztek innen. E lelőhelyek vonulata a Duna–Tisza-közi homokhátságon – a hajdani Ós-Duna-meder körzetében – egészen Kalocsa környékéig húzódik. E régió sűrű településhálózata nagyjából a mai szerb–magyar határ körzetében található, a bácskai löszhátság és a homokvidék találkozási sávjában. A Bácska déli része gyéren lakott volt, csak a Duna és a Tisza mentén települtek meg sűrűbben a honfoglaló magyarok. A Dráva–Száva közének 10–11. századi, folyamatosan használt temetői a terület keleti részén mutathatók ki. Népeességük a leletanyag alapján kevert lehetett, a helyben találtak és a honfoglaló magyarok hagyatéka egyaránt felfedezhető.

Világfa ábrázolása hajfonatkorongon, Sárospatak

A Dunántúl keleti és középső területein már a 10. századtól jelen voltak a 12. század elejéig folyamatosan használt s így nagy sírszámúra duzzadt falusi temetőik. E sávban számolnunk kell a magyar honfoglalást megért késő avar népességgel. A Dél- és Nyugat-Dunántúlon nagyjából a Vörs–Kaposvár vonal jelezte a magyarság településterületét egészen a 11. sz. végéig. A Zala folyó vonalát csak a 10. század második felében lépte át a magyar szállások láncolata. Az Őrségben, Őrvidéken a 11. század végéig nem tudunk kimutatni markáns magyar leletanyagot. A feltételezett székely határőr közösségeknek (melyeket a nyelvészek és történészek szerint innen telepítettek volna Erdélybe) nincsen nyoma. A Nyugat-Dunántúlon viszonylag sűrű magyar településhálózat Győr és Sopron tágabb körzetében mutatható ki a 10. század elejétől, mely aztán kiterjedt a Lajtáig. Az Árpád-kori forrásokból ismert Fertő–Moson-vidéki gyepűt őrző fegyveres közösségek 10. századi régészeti nyomai azonban hiányoznak.

A Kisalföld Dunától északra elterülő részét elsősorban a folyók (Vág, Nyitra, Zsitva) mentén telepítették be a magyarok.

Fiatal nő lovas sírja Karosról

Temetőik azonban nem egyenletesen oszlanak el, például a Csallóköznek csak a délkeleti részét szállták meg, a középső részek üresen maradtak. A hegyek közé a 11. század végéig itt is csak a folyóvölgyekben hatoltak be. A temetők egy részében kétséget kizáróan kimutathatók a 9. századi népesség utódai.

A HONFOGLALÓK ÉS A HELYBEN TALÁLT LAKOSSÁG

A fenti, hangsúlyozottan vázlatos áttekintés után röviden szeretnék kitérni a Kárpát-medence kora középkori történetének egyik tisztázatlan kérdésére: az avar, illetve avar kori népesség tovább élésének s a honfoglaló magyarokkal való érintkezésének problematikájára. E problémakör megoldására (erősen leegyszerűsítve) kétfajta kísérlet történt.

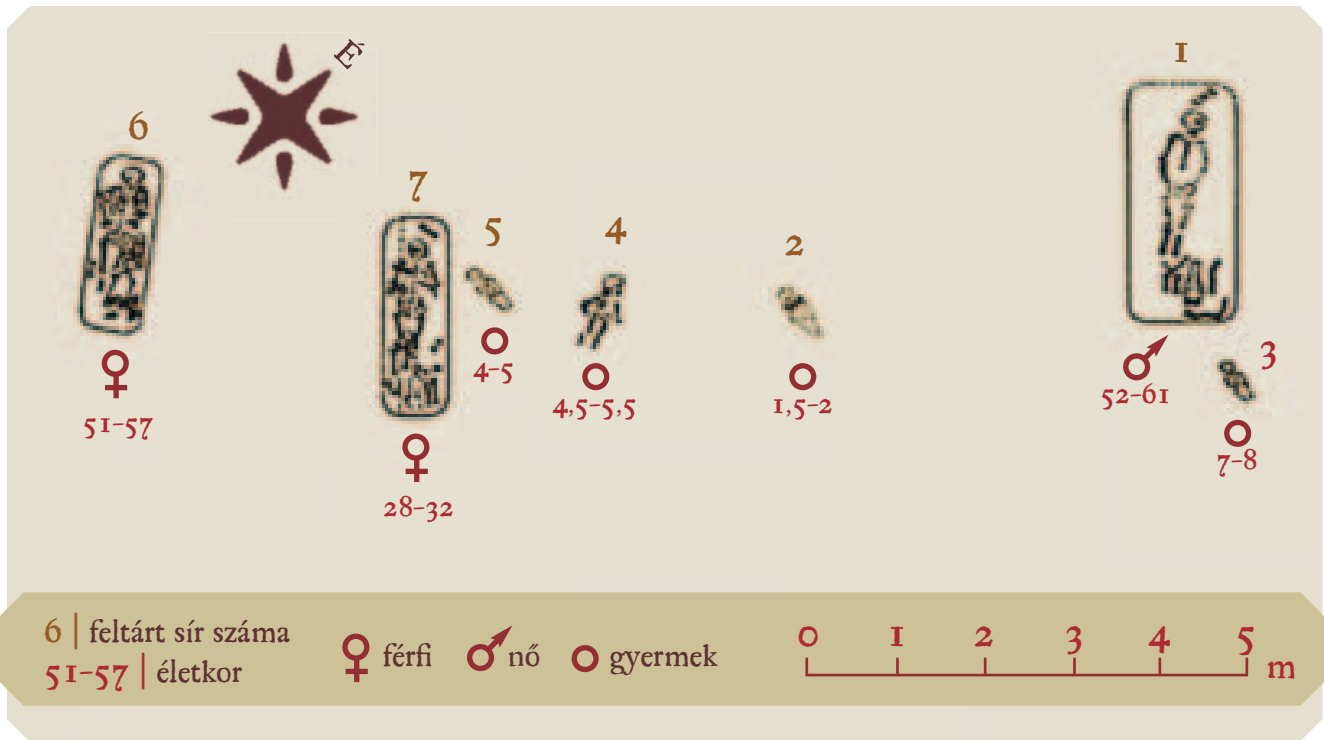
Az egyik arra törekedett, hogy a honfoglaló magyar leletanyag megjelenését „lefelé húzza”, tehát a magyarság megjelenését az általánosan elfogadott 895 körüli dátumnál évtizedekkel korábbra tegye, egyes csoportjainak beköltözését akár az írott forrásokban a Kárpát-medencében történt első említésük idejére, 862 tájára feltételezve. A kutatások jelen állása szerint egyes magyar csoportok 895 előtti beköltözése

elméletileg nem zárható ugyan ki, de a rendelkezésre álló leletanyag alapján ez régészeti érvekkel egyelőre nem támasztható alá. Főképpen azért nem, mert az optimista kijelentések ellenére alig ismerjük a magyarság etelközi temetőit – legfeljebb e térség egyes „magyargyanús”, zömében szórványleleteit –, s így nincs mihez viszonyítanunk a Kárpát-medence legkorábban vélt magyar lelethorizontját.

A másik megoldás képviselői a Kárpát-medence avar, szláv és más népességének tömeges tovább élésével, az újonnan jött és a helyben talált lakosság egymás mellett élésével, majd területenként eltérő intenzitású összeolvadásával számol. Ez a nézet sem nélküli azonban a nehézségeket és a vitatott kérdéseket. Ezek feloldására aligha vállalkozhatom, néhány megfontolásra javasolt szempont felvetésére azonban igen.

Kovács László egyik, közelmúltban megjelent dolgozatában számba vette a Kárpát-medence területén azokat a 9. században alapított temetőket, melyek használata átnyúlik a 10–11., sőt olykor a 12. századba is. E lelőhelyek azonban a 10–11. századi Magyarországnak mindössze három, rendkívül intenzíven kutatott térségében (s tegyük hozzá: peremterületén) csoportosulnak. Az egyik Zalavár, illetve a Zalavár környéki települési agglomeráció körzete. Szőke Béla Miklós és Müller Róbert itt több temető esetében azoknak a – Karoling-fennhatóság megszű-

nése utáni – „visszapogányosodásával” s a 10. század 30-as, 40-es éveikig történő használatával számol. E lelőhelyek zöme azonban közöletlen, így a kutatói felvetések ellenőrzésére jelenleg nincs mód, s az sem ismert, hogy a rituális jelenségeken túl e hipotézist alátámasztja-e tárgyi leletanyag is.

A másik térség a Kisalföld Dunától északra eső része, a hajdani Morva Fejedelemség területe, amely szintén történeti és régészeti kérdőjelek sokaságát rejti. Rendkívül tanulságosak ugyanis Milan Hanuliak 2004-ben megjelent áttekintésének adatai: a mai Szlovákia területén a 8–9. századból 49 halomsíros, hamvasztásos temető mindössze 614 sírját tudta kimutatni. E szám akkor sem emelkedik számottevően, ha – miként a szlovák kutató tette – bevonjuk az etnikailag igen csak kétes megítélésű (szláv-avarnak minősített) csontvázas temetkezéseket (275 lelőhely, 3410 sír). Ezeket szemlélve óhatatlanul Bóna Istvánnak a 10. századi Erdély csekély számú magyar temetkezéséről írott sorai jutnak eszünkbe: „*e gyér számú [...] közösségek akkor sem lehettek volna a későbbi néptömegek alapjai, ha a temetők száma a jelenle-*

ginek akár a tízszerese lenne”. Parafrazisként ezt elmondhatjuk a Felvidék szláv emlékanyagáról is.

Mi a morva?

Elfogulatlan vizsgálat tárgyává kellene tenni például azt is, hogy „mi a morva”. Mekkora szerepük volt e nép kialakulásában a késő avaroknak? Feltehetőleg a jelenleg vallottnál jóval nagyobb – ha nem az „avaroszláv” temetők etnikai szempontból nehezen igazolható irányából közelítünk e kérdéshez. Az anyagi kultúrát tekintve ugyanis felettébb sajátos az a kulturális horizont, amelynek első fázisát (Blatnica–Mikulčice-horizont) kizárólag a társadalmi elit férfi tagjainak hagyatékában lehet nyomon követni, a második fázis (Veligrádi horizont) pedig annyiban különbözik a megelőzőtől, hogy az már az elithez tartozó nők ékszeranyagára is kiterjed.

Mindezek mellett nem tisztázott Morávia területi kiterjedése sem – s akkor még nem is említettük a két Morávia kérdéskörét –, hiszen az említett horizontok csak a Garamtól nyugatra elterülő területeken mutathatók ki. További alapos kutatásokat igényel, hogy a Felvidék középső és keleti részének foltszerűen elhelyezkedő tele-

püléstömbjei milyen kapcsolatban álltak (vagy egyáltalán kapcsolatban álltak-e?) a Morva Fejedelemséggel.

A szlovák és cseh kutatók egy része e térséget Nagy-Morávia részének tekinti, a magyar kutatás ellenben soha nem foglalkozott kellő elmélyültséggel e kérdéssel. Az eddig ismert legrangosabb női sír (Blatnica) tárgyi hagyatékának egyik fele frank, másik fele avar – de az egész vajon hogyan lesz összetevszthetetlenül morva-szláv? S miközben a köznépi hagyaték vezető szlovák kutatók által bevallottan is valójában az avar hagyományokat követi. („*Az avar viselet ezen időszakban már nem csupán az avar etnikumot jelző jegy. [...] Az egyszerű lakosság továbbra is a szerényebb, a 8. század hagyományából eredő stílust alkalmazta ékszerei és díszei készítése során. Ennek felel meg például az ún. nyitrai ékszer-típus a 9. század utolsó harmadából, amely legjobban a nyitra-lupkai temető leletanyaga nyomán ismert.*” – Alexander Ruttkay)

S itt érkezünk vissza a sokak által felvetett, de sajnos kellő mértékben ki nem dolgozott kérdésekhez. Véleményem itt összecseng Szőke Béla Miklóssal: a 9. századi Morávia hagyatéka nem más, mint a Dalmáciától a Morva folyóig kialakult Karoling-peremkultúra egyik variánsa. Összetevői to-

Gazdag család temetője Szakonybéc (Dienes István nyomán)

Mitikus állatalak ábrázolása az aldebrői hajfonatkorongon

vábbi alapos kutatást igényelnek, de azok között hangsúlyosan szerepelniük kell az avar – egyébként eredetileg jelentős részben szintén bizánci gyökerű – előzményeknek.

Általános módszertani probléma, hogy a Felvidéken, Erdélyben és a Délvidéken a korai (6–7. századi), szlávnak minősített telepek etnikai meghatározása sok kívánnivalót hagy maga után. Pusztán a kerámialeletek alapján egyetlen meghatározott etnikumhoz kötni a települési maradványokat finoman szólva is megkérdőjelezhető eljárás. Nem tisztázott az sem, hogy milyen arányban keveredett a helyben talált népesség a betelepülő szlávokkal, ráadásul e telepek mellől hiányoznak a temetők. A hamvasztásos temetők későbbi, 8–9. századi sírjai kétségkívül tartalmaznak avar jellegű leleteket. Hogy ezek a tárgyak a szlávok felett fennhatóságot gyakorló avar urak hagyatékát jelzik-e, avagy avar méltóságjelvényeket viselő szláv főnököket, netán egyszerűen a kulturális érintkezés bizonyítékai, ma még nyitott kérdés. Az azonban feltűnő, hogy a 10. századból hasonló jelenség (tehát magyar jellegű tárgy) hamvasztásos sírból nem ismert, s ez mindenképpen magyarázatra szorul.

A BOLGÁR KÉRDÉS

A harmadik olyan térség, ahol régészeti érvek alapján felmerült a 9. századi népesség 10. századi tovább élése, Dél-Erdélyben található, Gyulafehérvár körzetében. A Csombord, Maroskarna, Szászváros, Gyulafehérvár és más környékbeli lelőhelyekkel fémjelzett régészeti horizont megítélése ugyancsak rendkívül problematikus. Az egyik legfőbb nehézséget az jelenti, hogy e kör egyetlen temetője sem teljesen feltárt, a gyulafehérváriak ráadásul közöletlenek is, így nem ismerjük sem használatba vételük, sem felhagyásuk idejét. Maga a leletanyag sem egységes, hiszen jól elkülöníthetők egymástól a gazdag ékszeranyaggal (főként fülbevalókkal) jellemezhető csombordi és szászvárosi, valamint a hasonló ékszereket tartalmazó, de ezenfelül nyúzott és egész állatokat, valamint bőséges és jellegzetes kerámiamellékletet

Karoling-szíjvég a benepusztai sírból

szolgáltató maroskarnai és gyulafehérvári típusú temetők.

E horizont etnikai megítélése vitatott. Képviselőiben a teljes mértékben igazolhatatlan őslakos román elemek mellett felfedezni véltek szlávokat, morvákat, valamint bolgárokat is. Az Al-Duna-vidéki leletanyaggal való szoros kapcsolatok miatt a bolgár etnikummal történő összekapcsolás tűnik a leginkább valószínűnek. E hipotézis azonban újabb kérdéseket generál. Arra ugyanis még senki nem kereste a választ, hogy bolgár törökökről vagy bolgár szlávokról van-e szó.

E két nép összeolvadásának és a szláv nyelv uralkodóvá válásának folyamata ugyanis éppen a 9. században gyorsult fel, de még korántsem ért véget! Márpedig a válasz a korai magyar történelem szempontjából is kulcsfontosságú, nyelvészeink ugyanis a magyar nyelv szláv jövevényszavainak tetemes részét a bolgár-szlávból eredeztetik, így viszont átadóként éppen a dél-erdélyi közösségek jöhetnek számításba. A régészeti adatok alapján ehhez

Jellegzetes, korai szláv etnikumjelzőnek tartott ún. prágai típusú urna Karosról

hozzáfűzhetjük, hogy a csombord-maroskarnai típusú temetők bizonyosan pogány rítusúak voltak, a csonkolt, nyúzott állatmaradványokat tartalmazó sírokban megjelenő temetkezési szokások inkább sztyeppei hagyományokat őriztek.

Nyelvészeti és történeti hipotézisek alapján különböző kutatók a Kárpát-medence keleti felének egyes területeit bolgár fennhatóság vagy ellenőrzés alatt állóként kezelik. A bolgár uralom eszerint egészen Pestig, Nógrádig és a Felső-Tisza-vidékig terjedt, sőt a Kelet-Dunántúlra is átnyúlt. Még az óvatosabb becslések is azzal számolnak, hogy a bolgár fennhatóság legalább Csongrád – eddig még meg nem talált – váráig terjedt, de mindenképpen magába foglalta az egész Maros-völgyet, a Bánságot, Bácskát és a Szerémséget is. Erre azonban semmiféle régészeti bizonyíték nincs. A Kárpát-medencében dunai bolgár jelenlétre utaló leletanyagot továbbra is csak Dél-Erdélyből ismerünk.

AZ AVAROK TOVÁBB ÉLÉSÉNEK KÉRDÉSE

A Kárpát-medence központi területeit 568-tól uraló avar népesség 9–10. századi tovább élésével számoló kutatók több módszerrel is keresték az erre utaló bizonyítékot. Vizsgálták azokat a temetőket (Perse, Győr-Téglavető dűlő, Visznek-Kecskehegy, Vörs-Papkert B., Hortobágy-Árku stb.), ahol a késő avar sírok között bizonyosan 10. századi temetkezések is előkerültek. Ez utóbbiakat a helyben talált közösségek élére helyezett új urak hagyatékaként értelmezték. Miután Bóna István a persei temető példáján arra a következtetésre jutott, hogy pusztán a véletlen folytán kerültek egymás mellé-főlé a különböző korok temetői, melyeket több évtized vagy évszázad választ el egymástól, ezekkel a próbálkozásokkal felhagytak. Méghozzá anélkül, hogy e lelőhelyek közül bármelyiknek a részletekbe menő vizsgálata megtörtént volna.

Mások olyan temetőket igyekeztek kimutatni, amelyeket csak a 9. században vagy a 10. századba is átnyúlóan használtak, ilyen azonban csak néhány akadt (Szarvas-Kákapusztza, BÉlapátfalva). Ismét más kutatók a késő avar teme-

tők szélső sávjának kései típusú vere- teiből, illetve a szegényes sírok nagy számából következtek azok 9. szá- zadi használatára.

Egyre tarthatatlanabb tehát az a nézet, mely szerint az avar közösségek kivesztek legkésőbb a 9. század elejére, miközben minden más csoport – a Zala- vár környéki Karoling-peremkultúra népességének jelentős része, Morávia lakossága, az északkelet-magyarorszá- gi térség és a szilágynagyfalusi csoport szlávjai, az erdélyi szlávok és a Maros- völgy bolgárjai – át- és túlélte a ma- gyar honfoglalást. Indokolt lenne e szempontból módszeresen elemezni a késő avar temetőket, s azok haszná- latának lezárultát nem a rutin vagy a hagyományok alapján kellene a 8–9. század fordulójára helyezni.

A HONFOGLALÓK TÁRGYI HAGYATÉKA

A 10. századi hagyaték felől meg- közelítve magam jelenleg (na- gyon vázlatosan kifejtve) az alábbiakban látom a problé- ma lényegét és a továbblépés lehetőséget:

A 10. századi magyar hagyaték zöme a kis sírszámú, több- nyire rövid ideig használt teme- tőkben keresendő, melyek sírszá- ma igen ritkán haladja meg a 100- 130-at. Egyedül és önmagában ez a népesség bizonyosan nem tudott vol- na sok száz síros temetőket hátra- hagyni a 11. századi, 12. század eleji Kárpát-medencében. Ráadásul eddigi vizsgálataim szerint nyilvánvaló, hogy még a 10. századi síroknak is alig egy- harmada tartalmazott klasszikus ke- leti típusú leletanyagot: fegyvert, méltóságjelvényt, ruhadíszt, ötvösmívű ék- szert. A fennmaradó kétharmad vagy melléklet nélküli, vagy egyszerű eszkö- zöket (kés, csiholó, edény), karikaék- szereket tartalmaz (nyitott hajkarikák, huzalkarperecek, huzal- vagy sodrott nyakperecek, huzal- vagy pántgyűrűk). Ez utóbbiak alig vagy semmiben sem különböznek a késő avar temetők szélső sávjának leletanyagától.

A 10–11. századi egyszerű ka- rikaékszerek előzményei megvoltak a kései avarok és a 9. századi népesség ha- gyatékában is, elterjedési te- rületük súlypontja a Felvidék nyugati része, valamint a Közép- és Kelet-Dunántúl. Megjegyzem, ez utóbbi

térség az a terület, melyet a 9. század- ban mindenki Karoling-fennhatóság alatt állónak tekint, annak ellenére, hogy a Kaposvár–Veszprém–Komá- rom vonaltól keletre mindeddig egyet- len, a Karoling-peremkultúra jegyeit hordozó temető sem ismert. Nagy va- lószínűséggel éppen erre a térségre vo- natkozhatnak viszont a *Conversio Ba- goariorum et Carantanorum* 870–871 táján írott sorai: „*azokat [az avarokat], akik az igaz hitnek engedelmeskedtek, és elnyerték a kereszténységet, a kirá- lyok adófizetőivé tették, és földjüket, amelyet ott maradvá birtokolnak, mind a mai napig megtarthatják kirá- lyi adó [fizetése] fejében.*” (Olajos Teréz fordítása)

E felvetésre már csak azért is sürge- tően választ kell találni, mert a régé- szeti leletek alapján nyilvánvaló, hogy a 10. század második felében és a 11. század elején hirtelen és látszólag ért- hetetlen módon újra feltűnnek a 8. szá-

zad végi, 9. századi avar és Karoling-pe- remkultúrából ismert ékszertípusok, il- letve azok változatai. Mindezek más, újonnan feltűnő karikaékszerekkel (ál- latfejes karperecek, fonott vagy rom- busz átmetszetű nyak- és karperecek, gyűrűk) nagyon gyorsan, néhány évti- zed alatt elterjedtek az egész Kárpát- medencében. Lényegében ekkor vált egységessé (mondhatni: uniformizáló- dott) a térség ékszeranyaga. Miként történhetett mindez?

A temetőelemzések azt mutatják, hogy pontosan ugyanebben az idő- szakban nagy változások következtek be az itteni népesség életében. A 10. század első felében nyitott temetők so- rának a használata megszakad: vagy nem használták tovább azokat, vagy az addig oda temetkező közösség mellé vagy helyébe újabb csoportok te- lepültek. A 10. század közepe után lép- tük át a magyar közösségek a Zala folyó vonalát is, s telepedtek meg Zala és Vas megyék területén, a hajdani Ka- roling-kori közösségek helyén vagy azok mellett. Mindez az államszerve- zéssel együtt járó tervezett telepítések eredményeként zajlott le. Közép-Euró- pában nem egyedülálló módon: ha- sonló folyamat zajlott le Lengyelor- szágból is. A cél mindkét országban egyértelmű volt: a központosított ural- mat kiépítő dinasztia a hajdani, valós vagy fiktív vérségi alapon szervezett közösségek megbontásával, szétszórá- sával elejét kívánta venni annak, hogy törekvéseinek bármilyen szervezett erő ellenállhasson.

Mindezek ismeretében indokolt lehet annak a felvetése, hogy az emlí- tett tárgytípusok gyors elterjedése és az új temetők nyitása a helyben talált népesség (avarok, szlávok, illetve a Ka- roling-peremkultúra vegyes összeté- telű lakossága) szétszórása s a magyar közösségekkel történő keveredése nyomán következett be. E folyamat ered- ményeként történt meg az újonnan ér- kezett és a helyben talált népesség anyagi kultúrájának egységesülése, amely jól kiolvasható a 11. századi teme- tők leletanyagából. E népesség al- kotta a társadalom közrendű rétegeit, a formálódó Magyar Királyság alattva- lóinak sokaságát. A kereszténység térhódításával a lovas, fegyve- res, nemesfém ruhadíszekeket tartalmazó sírok lassanként el- tűntek. A pogány szokások csupán az egyházi és világi hatalmi közpon- toktól távolabb eső falvakban éltek még ideig-óráig. ♦

Ezüstberakásos szablya a karosi III. temető vezéri sírjából